

קבורתו הוא מן התורה²¹⁸; ויש הסבורים, שאין חיוב לקבורו מן התורה, אך יש חיוב מדרבנן, מפני דרכי שלום²¹⁹.

ההחלטה אם לומר את האמת לחולה אם לאו תלויה בשיקולים עובדתיים, מוסריים והלכתיים.

ניתוח מת – מותר לנתח מת גוי לצורך לימוד רפואה²²⁰. הטעם: כנראה שהפוסקים סמכו להקל שאין דין ניוול המת בגוי, ואין דין איסור הנאה במת גוי²²¹.

כמו כן יש צורך להחליט מי הוא המוסמך לקבוע אם לומר את האמת לחולה ואם לאו, ומה היא הדרך והשיטה הראויה לבצע החלטה זו.

גוסס – ראה ערך נוטה למות (א)

שאלת גילוי המידע לחולה מהווה מרכיב חשוב בהליך ההסכמה מדעת¹, אך חשיבותה עומדת בפני עצמה, גם ללא הזדקקות ישירה לסוגיית ההסכמה מדעת.

גלוי מידע לחולה

א. הגדרת המושג

ב. רקע מדעי, סטטיסטי ומוסרי

השאלה הנידונה בערך זה היא האם חייבים או צריכים לגלות לחולה במחלה קשה ומסוכנת את כל האמת על מצבו הרפואי, או לומר לו רק חלק מהאמת, או להסתיר ממנו את האמת, או אף לשקר לו ממש. מדובר בעיקר בחולים הנוטים למות, או בחולים במחלות כרוניות קשות

כללי – באופן כללי, מסירת בשורה רעה מתייחסת להודעה, בה המבשר מוסר על מצב בו עלולה להיות הרגשה של חוסר תקווה, איום לקיום הנפשי או הגופני, סיכוי להפרעה באורח החיים התקין בעתיד, ואף אפשרות למות².

הביית אות קג, ובמאמרו של הרב נ. אורטנר, תחומין, ד, תשמ"ג, עמ' 98-107. [218] רמב"ן עה"ת דברים כא כב. וכן משמע מהרד"ק והרלב"ג יהושע ח כט, והרד"ק יהושע י כז, וכן העלה בשו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ט. [219] כמבואר בגיטין סא א. וכן משמע מירושלמי נזיר ז א; רמב"ם אבל יד יב; טוש"ע יו"ד שסז א. וראה רמב"ם ס' המצוות, מ"ע רלא. וראה עוד במאמרו של הרב אורטנר הנ"ל בתחומין. [220] דין זה נאמר במפורש ע"י מספר פוסקים: שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' רי-ריב; שו"ת דעת כהן סי'

קצט; משנת אברהם על ס' חסידים, ח"א עמ' קעט ואילך; הגר"מ פיינשטיין, תחומין, ה, תשמ"ד, עמ' 222. וראה בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' רכט. ובבכורות מה א, שלקו זונה אחת ולמדו עליה חכמי ישראל אנטומיה, וראה בשו"ת חת"ס שם, שהיא היתה שפחה עמלקית או שפחה כנענית. [221] אמנם לשיטת שמת עכו"ם אסור בהנאה, וחייב בקבורה, ובבל תלין – כיצד יתירו ניתוח מת עכו"ם. וראה בחזו"א יו"ד סי' רח סק"ז. וראה עוד בע' נתוח המת. [1] ראה ע' הסכמה מדעת. [2] ראה – Placek JT and Eberhardt TL, JAMA 276:496,

הרפואי המקילות על המצב הנפשי, בבחינת 'דאגה בלב איש ישחנה'⁵; פחד הנובע מאי-ידיעה לפעמים גרוע מהאמת עצמה, ומצבי ספק מקשים באופן פסיכולוגי יותר מאשר וודאות והכרת הנתונים; חלק מהחולים יודעים הרבה יותר מן האמת ממה שנדמה לסובבים אותם, ולעיתים ידיעתם מעוותת וגרועה מהאמת עצמה, ולכן עדיף לגלות להם את נתוני האמת; הציבור בכללותו מתוחכם כיום הרבה יותר מאשר בעבר ביחס לידיעות רפואיות, בגלל אמצעי התקשורת הזמינים, ובעיקר האינטרנט, וכן בגלל הקשרים הרחבים והפתוחים עם הממסד הרפואי, ובוודאי שקשה כיום להעלים ידיעות אבחנתיות, כגון מחלה ממארת, כשהחולה מטופל במחלקה אונקולוגית, ולכן הסתרת האמת ושימוש במילות-סתור אינם יעילים עוד; בעולם הרפואה המודרני, כאשר עשרות אנשים מעורבים בדרכים שונות בטיפול וביחס עם החולה, קשה להסתיר ממנו את האמת, ולעיתים היא מגיעה לידיעתו בצורה מעוותת, מוגזמת, ובלתי נכונה, על ידי אנשים בלתי מיומנים, ובנסיבות לא נוחות ולא טובות לגילוי המידע, כך שהסתרת האמת על ידי הרופא לא מונעת את ידיעת האמת, ולעיתים החולה יתוודע על מחלתו בצורה לא טובה; הסתרת האמת עלולה לגרור תביעות משפטיות של חולים ו/או בני משפחותיהם נגד רופאים, בטענה שהסתרת המידע גרמה להם סבל ונזק כספי ורפואי; נתוני סקרים שונים מראים מגמה גוברת והולכת של הציבור הרחב – בריאים, חולים ואנשי צוות רפואי – בעד גילוי

סיבות עובדתיות ומוסריות בעד אמירת האמת לחולה

ניתן לחלק את הסיבות בעד אמירת האמת לחולה לשתי קבוצות עיקריות:

סיבות עקרוניות וכלליות – קיימת חובה מוסרית עקרונית להיות דובר אמת; זכות הבחירה החופשית, עקרון חופש הפרט, וחובת הכיבוד ההדדי של כל אדם כוללת את זכותו הבסיסית של החולה לדעת מה יש לו; זכות האוטונומיה של החולה לקבלת החלטות טיפוליות נזקקת לאמירת האמת, כדי שיוכל החולה לבסס את החלטותיו על נתונים נכונים.

סיבות מעשיות ונצרכות – הצורך של החולה לדעת את האמת כדי להסדיר את צוואתו, או להכין עצמו למיתה על ידי וידוי, תשובה ותפילה³, אף כי יש לציין שהוידוי כמעט נעלם בדורות האחרונים בגלל המגמה להסתיר את האמת מהחולה עד הרגע האחרון⁴; הצורך להנהיג אווירה של אמת סביב החולה, על מנת לבסס את האימוץ של החולה במערכת הרפואית, שכן אם יחשוד החולה שמרמים אותו יאבד את אמונו בצוות המטפל; טיפולים שונים דורשים שיתוף פעולה של החולה, ואי-ידיעת האמת מורידה במידה משמעותית את הצלחת הטיפולים; רמת התקשורת בין החולה והרופא תגדל ותשתפר כשיימנע הצורך בפיתולים בסבך השקרים והסתרת האמת מצד הרופא, וכן מאפשר גילוי האמת פתיחות-יתר מצד החולה, ושיחות גלויות וישירות עם הצוות

1996. [3] ראה גיטין ע א; ע"ז יב ב. [4] וראה ע' דווי, בסוף הערך. [5] משלי יב

לשלבם קודמים, ובעיקר לא כולם מגיעים לשלב ההשלמה, או שלא נשארים בו ונסוגים לשלבים קשים יותר. אכן, גם אם יש ביקורת על שיטה זו, אין להתעלם ממנה, כי בעיקרה היא נכונה, ויש לנצל בשיוש נכון ומתאים.⁷

סיבות עובדתיות ומוסריות נגד אמירת האמת לחולה

סיבות עקרוניות – החובה היסודית

של הצוות הרפואי היא להימנע מגרימת נזק לחולה, ולפעול למען שמירת בריאותו וחיו. לפיכך, אם ידיעת האמת עלולה להזיק לו, יש להסתירה ממנו. לעיתים יכולה ידיעת האמת להביא את החולה לידי ייאוש, דיכאון ואף התאבדות, ומאידך אי ידיעת האמת יכולה לחזק תקווה, וזה כשלעצמו יכול לסייע בריפוי. בשורות רעות הניתנות בצורה בלתי זהירה, עלולות לגרום להשפעה שלילית ארוכת-טווח על מקבל הידיעה הרעה⁸; עקרון האוטונומיה כערך מוחלט, והנגזרת מהנחה זו שיש חובה מוחלטת לאמירת כל האמת לכל חולה בכל מצב, כל אלו הן תפיסות תלויות-תרבות וזמן, הן נכונות כיום בהשקפת העולם של אתיקאים אמריקאיים, אך אין הן מקובלות על הרבה אתיקאים בארצות אחרות. לפיכך, יש תרבויות הדורשות איזון הוגן בין ערך האוטונומיה לבין ערך ההטבה לזולת

המידע ומסירת נתוני אמת; נתונים בדוקים בשנים האחרונות הראו, שחולים מתמודדים עם המידע טוב בהרבה ממה שציפו הרופאים או הרבנים, וההנחה שידיעת האמת תפגע בשלומם הגופני והנפשי של החולה לא הוכחה כלל. אדרבה, ביחס לחולי סרטן יש עבודות המוכיחות שדווקא גילוי המידע מפחית את הפחד והסבל, והסתרת האמת מגבירה אותם.

נתונים מדעיים – חוקרת בשם אליזבת קיבלר-רוז⁶ בדקה מאות חולים נוטים למות, והסיקה שגילוי האמת גורם לרובם לעבור חמישה שלבים: הכחשה ("האבחנה לא נכונה; לא יכול להיות"); כעס (כלפי המשפחה, הידידים, הרופאים, הצוות הרפואי); התמקחות (עם הבורא, או עם הצוות הרפואי – "למה דווקא לי?"); דיכאון (השלב הקשה מבחינת החולה); השלמה (עם המציאות, שלווה יחסית, התמודדות טובה יותר עם המצב – השלב הרצוי). לפי דעה זו, רצוי לומר לחולה נתונים על מצבו, כדי שיגיע בסופו של התהליך להשלמה עם מצבו, ואז יוכל לשתף פעולה עם הצוות הרפואי ומצבו הנפשי יוקל בהרבה. יש להדגיש, שהמדענים חלוקים בדעתם ביחס לנכונות גישה זו, שכן לא כל החולים עוברים שלבים אלו, לא כולם עוברים בסדר זה, יש המתנדדים משלב לשלב, יש הנסוגים

בספרו *Judaism and Healing*, עמ' 29, שדעתה של Kubler-Ross איננה תואמת את ההלכה היהודית, הדבר כלל איננו ברור. וראה עוד ביחס לשיקולים שונים במאמר – Annas GJ, *N Engl J Med* 330:223, 1994 [8]. Fallowfield L, *Lancet* 341:476, 1993.

כה. וראה יומא עה א; ערוך ע' שח(ו). Kubler-Ross E, *On Death and Dying*, [6] New-York 1969; Kubler-Ross E, *Questions and Answers on Death and Dying*, New-York 1974. [7] ש. גליק, חוב' אסיא, מב-מג, תשמ"ז, עמ' 13. ומה שכתב הרב בלייך

ומניעת נזק מהזולת, שיקול המחייב אינדיבידואליות בקבלת ההחלטה על מסירת האמת⁹; האמת איננה ערך מוחלט, ולכן יש תנאים שבהם מותר לסטות ממנה; ערך החיים הוא עקרון נעלה יותר מערך האוטונומיה, ולכן במצבים שגילוי האמת עלול לפגוע בחייו ובבריאותו של החולה נדחה עקרון האוטונומיה, גם אם החולה מבקש זאת; לא תמיד בקשה של חולה לדעת את האמת היא רצונו האמיתי, ולפעמים זה דווקא ביטוי לרצונו להגן על עצמו מפני האמת; קיימים ספקות בעצם האמת הרפואית-מדעית, ולעיתים קיים ספק מציאותי בידיעת הרופא, הן ביחס לאבחנה, והן באשר לתחזית העתידית של התפתחות המחלה ומצבו של החולה, כך שמה שנראה לו כאמת יתכן שהוא טעות, או שהמצב ישתנה שלא בהתאם לתחזית הצפויה.

נתונים סטטיסטיים

המצב בעבר – עד לפני זמן לא רב היתה רווחת הדעה, שאין לגלות לחולה את האמת על מצבו, כדי שלא להביאו לידי ייאוש ולא להחמיר את מצבו, ולמשל בסקר שנערך בשנת 1961 בארה"ב התנגדו 90% מהרופאים לפתיחות בנושא זה¹⁰. הגישה של אי-אמירת האמת לחולים קשים נחשבה כמוסרית ביותר¹¹.

המצב בהווה – בעשורים האחרונים של המאה ה-20, ובעיקר בארה"ב, הסתמן שינוי קיצוני במגמה זו בכיוון של אמירת האמת כולה, הן בין הרופאים והן בין החולים. למשל בסקר בארה"ב משנת 1977 התנגדו רק 2% מהרופאים לגלות האמת לחולה¹², ובסקר אחר מאותה שנה בארה"ב הצהירו 80% מהרופאים, שהם מדברים על המוות עם חולים הנוטים למות¹³.

נתוני סקרים שונים של בריאים או חולים במחלות לא-רציניות בארה"ב הראו ש-80%-98 הצהירו שיש לומר את האמת לחולי סרטן; סקר של חולי סרטן בארה"ב הראה, שקרוב ל-90% מהם הצהירו על רצונם לדעת את האמת¹⁴. בסקר קטן שבוצע בישראל בין חולי סרטן, התברר שרובם הגדול תמך בגילוי האבחנה לחולים. יתר על כן, רובם ידעו שהם לוקים במחלת הסרטן, אף אם לא נאמר להם כך על ידי רופאיהם, ואלו שהאבחנה נאמרה להם ישירות על ידי רופאיהם היו יותר אופטימיים בקשר למצבם, מאלו שלמדו על המחלה מגורמים אחרים¹⁵. במחקר השוואתי בין חולים ומשפחות שהאמת הוסתרה מהם, לבין אלו שהאמת נאמרה להם, התברר שאמנם התגובה הנפשית המיידית היתה קשה יותר אצל אלו שהאמת נמסרה להם, אך במעקב

Novack DH and Freireich EJ, [12] 1979. *AMA News*, [13] *JAMA* 241:897, 1977
Jones JS, *BMJ* [14] January 24, 1977 283:291, 1981; Veatch RM, *Truth-telling, Encyclopedia of Bioethics*, pp. 1677-1682; Buckman R, *BMJ* 313:699, 1996. [15] גליק, אסיא, חובי מב-מג, תשמ"ז, עמ' 11.

[9] ראה – Pellegrino ED, *JAMA* 268:1734, 1992. וראה וידיוי של רופאה מארה"ב שעלתה לישראל, על התנהגות אתית-אמריקאית שלא הלמה את הנורמות התרבותיות הישראליות – Paltiel O, *Ann Intern Med* 125:416, 1996. [10] Oden D, *JAMA* 175:1120, 1961. [11] Novack DH, et al, *JAMA* 241:897,

ממושך עד למות החולים, נתגלו בעיות נפשיות קשות בהרבה באותה קבוצה שהאמת הוסתרה מהם¹⁶. ובאופן כללי נמצא שהתלונה השכיחה ביותר של חולים נגד רופאיהם היא אי-מסירת העובדות והסברן, כמבואר לעיל.

לעומת המצב בארה"ב מסתבר שבמדינות אחרות אין הסכמה כה גורפת. בסקרים בבריטניה נמצא כי רק מחצית עד שני-שלישים מחולי הסרטן הצהירו שהם מעוניינים לדעת את האמת על מצבם¹⁷. בסקר אחר מבריטניה, שבו נאמרה האמת על מחלת הסרטן לכל החולים, נמצא כי 7% מהם הביעו תרעומת על שגילו להם את האמת¹⁸. במחקר אוסטרלי, בו רואינו מהגרים ממדינות מזרח-אירופאיות ואסייתיות, סברו רוב המרואיינים שלא צריך למסור לחולים במחלה סופנית בצורה ישירה את חומרת מחלתם¹⁹.

בסקר של רופאים באנגליה בשנת 1984 נמצא כי רק 44% מהרופאים המומחים ו-25% מרופאי המשפחה גילו את האמת לחולי סרטן, ובסקר אחר משנת 1994 התברר כי כשליש מרופאי מערכת העיכול באנגליה לא מגלים את האבחנה של סרטן אלא אם כן החולה מבקש לדעת זאת²⁰. סקר אחר שפורסם באיטליה, העלה שלא נהוג לומר לחולה את כל האמת על מצבו הקשה. ההצדקה לכך היא באופי, בתרבות ובמסורת של התושבים באיטליה²¹.

ואמנם יש לציין, שקיימים סקרים שונים בנידון, שתוצאותיהם אינן חופפות וזהות, ויש להתייחס אליהם בזהירות רבה, שכן עשויים הם להשתנות בהתאם לתקופות, לתרבויות ולנסיבות בהם נערכו הסקרים. בוודאי שבעניין זה שונה היחס של הבריא מזה של החולה, וזה של החולה בדעה צלולה מזה שסובל יסורים ונתון להשפעת תרופות, ושונה היחס של החולה לאמירת האמת מזה של הרופא, וגם בין הרופאים קיימים הבדלים ניכרים בארצות שונות, ובין רופאים ממקצועות שונים²². כל זה מלמד, שכשם שפרצופיהם אינם שווים כך דעותיהם אינן שוות, ויש להתייחס לכל מקרה לגופו. מידת הצורך לגלות לחולה את האמת על מצבו שונה בזמנים שונים ובתרבויות שונות. בארה"ב, כאמור, יש דרישה גוברת ורחבה לגילוי מידע מירבי לחולה, הן מצד אוכלוסית החולים, והן מצד האתיקאים ובתי המשפט. אכן, במדינות אחרות, ובעיקר במדינות אירופאיות סביב אגן הים התיכון ובמדינות אסייתיות, המצב שונה. אכן למרות כל ההסתייגויות נראית כיום מגמה ברורה בעד אמירת האמת לחולה, והנתונים המוסריים והמעשיים תומכים בגישה חיובית לאמירת האמת, עם הסתייגויות שונות, וכפי שיבואר לקמן.

השיטה והדרך לאמירת האמת

כללי — מסירת האמת לחולה דורשת מיומנות, למידה, ניסיון, ורצון כן ואמיתי

[16] Gerle B, et al, *Cancer* 13:1206, 1960
 [17] Fletcher C, *BMJ* 281:994, 1980
 [18] Aitken-Swann J and Easson EC, *BMJ* [19] Norman C, *Fam* 1:799, 1959
 [20] *Physician* 25:1583, 1996
 [21] Meredith C, et al, *BMJ* 313:724, 1996
 [22] Surbone A, *JAMA* 268:1661, 1992
 — President's Commission for the

ראה —
 ראה —

מה ואיך? — הבעיה המרכזית היא שיטת התיקשורת והעברת הנתונים לחולה. האמת כשלעצמה יכולה להיות קשה ואכזרית, ולעתים הנזק עולה על התועלת שבגילוי המידע, אפילו כאשר מטרת גילוי המידע היא לצורך הסכמה מדעת²⁶. לפיכך, דרך העברת המידע לחולה אסור לה להיות אכזרית, אלא יש להעביר את המידע ברגישות רבה ובהתחשבות מירבית בתגובה הנפשית הצפויה של החולה, בהתאם למידע מוקדם על אופיו ואישיותו, תרבותו, השכלתו, רמתו השכלית וכיו"ב. יש להקציב כוח-עוזר מקצועי וזמן מתאים, על מנת להיות מוכן להתמודד כראוי עם תגובות החולה ושאלותיו. על כן יש לקבוע זמן חוזר להבהרות, ולענות על שאלות שמתעוררות לאחר ההלם הראשוני של מסירת המידע, ויש לעמוד לרשות החולה בכל עת שיתעורר הצורך לכך. יש להיות ערוכים לטפל בתגובות החולה בעזרת צוות סיעודי-שיקומי מתאים ומיומן כמו רב, עובדת סוציאלית, פסיכולוג וכד'.

בעת השיחה יש לשמור על סגנון, תוכן והתנהגות כללית שיביעו מצד אחד רצינות ומצד שני תקווה. יש לומר לו שהוא חולה במחלה רצינית, אך לא לומר שהוא נוטה למות, או שמחלתו סופנית, או שאין תקווה לחייו, ובדרך כלל ראוי לו לרופא להימנע מלתת תחזית על תוחלת החיים. אל לרופא לשקר, אך אל לו לומר את כל האמת לפרטיה, לפחות לא בפגישה הראשונה. יש לנווט את כמות המידע

להשיג את מירב התועלת לכל חולה בהתאם למצבו המיוחד. פתרון ראוי דורש תשובה הולמת לנושאים הבאים: מי? מתי? מה ואיך? איפה?²³

מי? — האדם המתאים ביותר למסירת האמת לחולה הוא הרופא, ובעיקר אותו רופא שיצר קשר אישי טוב עם החולה, כי הוא היודע טוב ביותר את הנתונים, מסוגל להשיב על שאלות החולה, ויש לו ניסיון קודם במצבים כאלו. אכן, לפעמים יש עדיפות לגורמים אחרים, כגון בן זוג צאצאים (במקרה של הורה במחלה קשה), או הורים (במקרה של ילד הנוטה למות)²⁴, רב, עובדת סוציאלית, או פסיכולוג. יש לשקול כל מקרה לגופו, אם עדיף שמוסר המידע והחולה יהיו לבד בעת גילוי המידע, או שהדבר ייעשה בנוכחות רופא, קרוב משפחה או חבר קרוב, או בנוכחות רב, אחות, עובדת סוציאלית, או פסיכולוג.

מתי? — הזמן העדיף לגלות את הנתונים לחולה הוא בדרך כלל אחרי גמר הבריור הרפואי, כשהנתונים ברורים יותר. לעתים קיים חשד מבוסס מאד כבר בפגישות הראשונות, או שהחולה לוחץ לדעת את הנתונים כבר בשלבים ראשונים של הבריור הרפואי. עדיף בכל זאת לדחות את מסירת המידע המפורט עד גמר הבריור, ולעדכן את החולה מיד לאחר שהאבחנה ברורה²⁵.

[24] וראה על דרכים ושיטות למסירת מידע רע להורים — Krahn GL, et al, *Pediatrics* — 91:578, 1993 [25] וראה עוד במאמר — Quill TE and Townsend P, *Arch Intern Med* Tobias JS and — [26] 151:463, 1991

Study of Ethical Problems in Medicine and Biomedical and Behavioral Research, *Making Health Care Decisions*, Vol. I, 1982, pp. 69-111 [23] וראה עוד פרטים ונתונים על גילוי מידע לחולה בע' הסכמה מדעת.

מסירת האמת, כאשר מדובר בידיעות רעות, וביניהם המלצות קבועות הכוללות מסירת הידיעות בקצב המתאים לכל חולה, שמירה על תקווה, ומסירת המידע מתוך אמפתיה והבנה לסבלו של החולה²⁹.

לעתים מידע איננו דווקא מצבו הרפואי של החולה, האבחנה, התחזית או החלופות הטיפוליות וסיבוכיהן, אלא דברים עקיפים, כגון החלטה שלא לתת תרופה או טיפול מסויים בגלל עלויות כספיות גבוהות, או החלטה רפואית או ניהולית שהחולה איננו מתאים ליחידה מסויימת בגלל חוסר מקום או אי-התאמה לקריטריונים באותה יחידה או באותו מוסד רפואי. במקרים כאלו יש הסבורים שאין לגלות לחולה עובדות כאלו, כי אין הוא 'צד' בדיון, אך מאידך יתכן שידיעת עובדות כאלו יאפשרו לחולה או לבני משפחתו להשיג מימון בכוחות עצמם, או להעביר את החולה למוסד אחר בו הוא יוכל להתקבל ליחידה המתאימה.

דילמה אחרת היא האם לגלות לחולה או לבני משפחתו טעות רפואית שאירעה במהלך טיפולו. הנטייה הטבעית של רופאים ואחיות היא להסתיר מידע כזה, בגלל אי-הנעימות הכרוכה בגילוי, ובגלל החשש מפני נקיטת הליכים נגד עושה הטעות. מאידך, מתברר כי גילוי נאות וכן של טעות רפואית, בצורה הוגנת ואמפתית, דווקא מונעת תביעות ורגשות-שנאה³⁰.

בהתאם לשאלות החולה, ובהתאם להערכה מוקדמת של המשפחה ושל הצוות הרפואי, על מידת רצונו של החולה לדעת ועל יכולתו לעמוד במידע, ובהתאם לצורך ולחשיבות של המידע עבור החולה, כפי שיקול דעתו של הרופא. המשך מסירת המידע וכמותו תלוי במידה רבה ברצונו המפורש והמרומז של החולה, בהתאם לשאלותיו, בקשותיו ותגובותיו למידע הראשוני שנמסר לו. בדרך כלל יש להימנע מפירוט-יתר מדעי ומסובך, ולהעביר מידע חשוב ודרוש בשפה ובסגנון פשוט ומובן, עם מגמה לשמירה על תקווה ועידוד. בכל מקרה יש לעודד את החולה, לומר לו שיעשה עבורו כל מה שניתן להיעשות לצורך הטיפול, הנוחיות ומניעת הסבל. חשוב להאזין ולהקשיב לחולה, לתת לו אפשרות לפרוק את חששותיו, תסכוליו ומאוייו. יש הממליצים על מגע גופני של החזקת יד, כדרך חיזוק המסר של איכפתיות ואמפתיה²⁷. חלק מעקרונות אלו כבר נקבעו בעבר על ידי רופאים יהודיים קדמונים: "הבטיח את החולה ותבשרהו בשלום, אף אם אתה לא תהיה בטוח בו, כי בזה תחזק את טבעו"²⁸. מידת מסירת האמת יכולה להיות תלויה בגיל החולה, באופי המחלה, במידת ההתקדמות של המחלה, במידת הסיכויים להקל או לרפאות אותה, ובהזדמנויות הניתנות לדיון פתוח במצב.

ישנם נתונים שונים בספרות על דרך

et al, *Cancer* 70:120, 1992 [28] מוסר הרופאים, לרבי יצחק בן שלמה ישראלי, פל"א. [29] ראה — Ptacek JT and Eberhardt TL, *JAMA* 276:496, 1996 [30] ראה — Novack

Souhami RL, *BMJ* 307:1199, 1993 [27] על החשיבות של מסרים מילוליים ובלתי-מילוליים בתיקורת עם חולה במצב מסוכן — ראה Brewin T, *BMJ* 2:1623, 1977; Monshell E,

איפה? — המקום הראוי למסירת המידע צריך להיות שקט ופרטי, ולא בחדר עם חולים אחרים, בפרוזדור, בחדר ההמתנה של חדר ניתוח וכד'.

ג. גישה הלכתית

הערך המוסרי-הלכתי הכללי של אמירת האמת

חשיבות ערך האמת — אין ספק, שהאמת היא ערך חשוב מאד, המתאר את אחת מתכונות הקב"ה³¹, ואת תורת ה' ומצוותיו³². האמת היא אחת משלושת היסודות שעליהם העולם עומד³³.

קימת חובת אמירת אמת³⁴, ואפילו בלבבו³⁵, ושלא ידבר אחד בפה ואחד בלב³⁶, וכל דיבורו של אדם יהא שפת אמת, ורוח נכון, ולב טהור³⁷.

לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו

ממנה אנשי אמנה³⁸. חייב האדם לשאת ולתת באמונה³⁹, שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק⁴⁰.

יש להימנע ולהתרחק מדבר שקר⁴¹, שכן השקר שנוי ומתועב⁴², כת השקרנים היא אחת מארבע כיתות שאינן מקבלות פני שכינה⁴³. יש להימנע מרמאות⁴⁴, וכל המשקר והמרמה יש אומרים שהוא חייב גם משום חילול השם⁴⁵. כל המחליף בדיבורו כאילו עובד עבודה זרה⁴⁶.

המחוייבות לאמירת האמת גדולה במיוחד בענייני משפט, ועל כל המעורבים בדין קיימת חובה מלאה לומר רק את האמת: הדיין⁴⁷, העדים⁴⁸, ובעלי הדין⁴⁹.

הגבלות של ערך האמת — אכן, על פי ההלכה אין אמירת האמת ערך מוסרי מוחלט, ולכן בתנאים מסויימים של התנגשות וסתירה בין ערך האמת לערכים אחרים (כגון חיי אדם, שלום וכד'), מותר

תלמודית, ע' הן צדק. [41] מדבר שקר תרחק — שמות כג ז; דובר שקרים לא יכון לנגד עיני — תהילים קא ז; דרך שקר הסר ממני — תהילים קיט כט. [42] כל אורח שקר שנאתי — תהילים קיט קכח; שקר שנאתי ואתעבה — תהילים קיט קסג. וראה באריכות במסלת ישרים, פי"א, שזה דבר שהשכל מחייבו והדעת מכריחו. [43] סוטה מב א. וראה באריכות על כת השקרנים וצורותיהם השונות בשערי תשובה לרבנו יונה, שער שלישי, אות קעח ואילך. [44] ב"מ מט א; יומא עב ב; רמב"ם, דעות ב ו. [45] סמ"ג לאוין קנב; ס' היראה לרבנו יונה, סי' קעז; שו"ת רמ"א סי' יא; שו"ת תורה לשמה סי' שעא. וראה עוד בס' ניב שפתים, מהד' שניה, תשמ"ט. [46] סנהדרין צב א. [47] שבת קלט א; סנהדרין לא א; שבועות ל ב, ועוד. [48] כתובות יט א, ועוד. [49] שבועות לא א,

DH, et al, *JAMA* 261:2980, 1989; Witman AB, et al, *Arch Intern Med* 156:2565, 1996; Kraman SS and Hamm G, *Ann Intern Med* 131:963, 1999. [31] אחד מייג מידות — שמות לד ו; וה' אלקים אמת — ירמיהו י י; ה' א-ל אמת — תהילים לא ו. וראה — שבת מה א; ירושלמי, סנהדרין א ה; רמב"ם, יסודי התורה א ד; ספר העיקרים ב כז. [32] ותורתך אמת — תהילים קיט קמב; וכל מצותיך אמת — תהילים קיט קנא. [33] אבות א יח. וראה פתיחת בעל הטורים לטור חו"מ. [34] דברו אמת איש את רעהו — זכריה ח טו. [35] ודובר אמת בלבבו — תהילים טו ב. [36] פסחים קיג ב; ב"מ מט א. [37] רמב"ם, דעות ב ו. וראה באור שמח שם. [38] שבת קיט ב. [39] מכות כד א. [40] ב"מ מט א. וראה מסילת ישרים פי"א; אנציקלופדיה

לסטות מן האמת⁵⁰.

מותר לשנות בדבר השלום כמו שמצינו ביהודה⁵⁹ ובאחי יוסף⁶⁰; יש אומרים, שמצווה לשנות מפני השלום⁶¹, וכן מצינו ששינה הקב"ה מפני השלום אצל אברהם ושרה⁶², ואהרן שינה מן האמת כשבא להשכין שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחברו⁶³, והמלאכים שינו אצל מנוח ואשתו⁶⁴; כל השקרים אסורים, אבל מותר לשקר בשביל להטיל שלום בין אדם לחברו⁶⁵; מותר לשבח אדם במעלות שאין בו, כדי להראות חיבה לחברו, שכל שהוא מפני דרכי שלום, אין בו משום מדבר שקר תרחק⁶⁶; ומותר לשנות מן האמת כדי שלא להעליב את חברו⁶⁷; ומותר לשנות בדבר השלום, ולערב דעתו עם דעת חבריו⁶⁸; כיצד מרקדין לפני הכלה, כלומר מה אומרים בפניה, בית שמאי אומרים, כלה כמות שהיא, היינו לפי יופיה וחיבתה

במקרא מצינו דוגמאות אחדות שגדולי האומה שיקרו, שינו מן האמת המלאה, או רימו אחרים, בגלל סיבות שונות: אברהם — 'אמרי נא אחותי את'⁵¹; יצחק — 'ויאמר אחותי היא'⁵²; יעקב — 'אנכי עשו בכורך'⁵³, 'בא אחיך במרמה'⁵⁴; משה — 'נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגו'⁵⁵, ועוד⁵⁶. יתר על כן, הקב"ה בעצמו שינה מן האמת מפני דרכי שלום, כאשר שרה אמרה 'ואדני זקן'⁵⁷, שינה הקב"ה כשסיפר על כך לאברהם כאילו אמרה שרה 'ואני זקנת'⁵⁸.

להלן דוגמאות הלכתיות, שהפוסקים הסיקו הלכות בהן מותר לאדם לשקר, ולעתים אף חובה עליו לשקר:

רבה ה' יד; תנחומא, תולדות א. וראה רמב"ם, גולה ואבדה יד יג, שפסק כן. וראה עוד בשערי תשובה לרבינו יונה, שער שלישי, אות קפא. [61] יבמות שם, על פי שמו"א טו ב. וראה ברי"ף, רא"ש, ונימוקי, ב"מ כג ב, שפסקו כן. וכן כתב בשו"ת רב פעלים חח"מ סי' א, ושו"ת תורה לשמה סי' שסד. וראה עוד בשו"ת רמ"א סי' יא. וראה באריכות בס' ניב שפתים, כלל ב, ושם בח"ב סי' ז-יג. [62] בראשית יח יב; ב"מ פז א; יבמות סה ב; ירושלמי, פאה א א; תנחומא, צו ז. וראה ברבותינו בעלי התוס' עה"פ שם. [63] ראה אבדר"ג יב ג. [64] שופטים יג ג; מס' דא"ז פ' השלום. וראה באריכות בשו"ת רמ"א סי' יא, בביאור מאמרים אלו, ומסקנתו שמפני השלום מותר אפילו להוציא שם רע. וראה בשו"ת שארית ישראל (ישראל זאב מינצברג), חאו"ח סי' יג, מה שכתב על תשובה זו. [65] מס' דרך ארץ זוטא, פ' השלום. [66] כתובות יז א, בשיטמ"ק שם, בשם הגאונים ובשם הריטב"א. [67] ראה מעשה שמואל הקטן בעיבור השנה — סנהדרין יא א. [68] סמ"ג,

ועוד. [50] סיכום מצבים ושיטות שונות שבהם מותר לשקר או לסטות מן האמת ראה שו"ת תורה לשמה סי' שסד וסי' שעא; ס' ניב שפתים, כלל ד; הרב ח. גולדברג, שנה בשנה, תשמ"ח, עמ' 187 ואילך. [51] בראשית יב יג. וראה מה שכתב על כך הרמב"ן שם י. [52] בראשית כו ז. [53] בראשית כו יט. וראה מה שכתבו על כך במדרש תנחומא ישן, ויצא יא; רד"ק שם. [54] בראשית כו לה. [55] שמות ג יח. וראה מה שכתבו בנידון המפרשים אברבנאל, אור החיים, הכתב והקבלה, העמק דבר ועוד. וראה במדרש אגדה שהובא בתו"ש שמות פ"א אות רלה — מכאן שמשנין בדברי שלום. [56] ראה להלן הע' 60, בעניין אחי יוסף. [57] בראשית יח יב. [58] שם יג; ב"מ פז א. וראה עוד בראשית רבה מח יג; מסכת דרך ארץ זוטא, פרק השלום. אמנם פשט הפסוק איננו כך בהכרח — ראה א"ע, רד"ק ורמב"ן עה"פ. [59] בראשית מד כ, וברש"י שם. וראה תו"ש שם אות עה. [60] בראשית נ טז; יבמות סה ב; ירושלמי, פאה א א; ויקרא רבה ט ט; במדבר רבה יא טז; דברים

מקלסים אותה, ולא יעברו על 'מדבר שקר תרחק'⁶⁹, ובית הלל אומרים, כלה נאה וחסודה, ואין בכך משום דבר שקר, שמשנים משום דרכי שלום⁷⁰, ומותר לומר דבר המתקבל על חברו אף על פי שהוא שקר⁷¹. ואם יש לכלה מום ברור – יש אומרים, שאסור לשקר בעליל אלא לומר סתם שהיא נאה, ויש אומרים שמותר לשקר ולומר שהיא נאה ואין בה מום⁷². ונפסקה הלכה כבית הלל⁷³; הלל עצמו שינה מפני השלום, כשלא רצה לריב עם בבא בן בוטא מתלמידי שמאי, בעניין הבאת קרבן עולה, וסמיכה עליו ביום-טוב⁷⁴. אכן מה שאמרו שמותר לשנות מפני השלום – יש אומרים, שהוא דווקא בדבר שכבר עבר, אבל בדבר ההווה והעתיד אסור לשקר, אפילו מפני השלום⁷⁵, ויש חולקים על כל זה⁷⁶, ובוודאי במקום הצורך יש להקל גם בהווה⁷⁷.

מקלסים אותה, ולא יעברו על 'מדבר שקר תרחק'⁶⁹, ובית הלל אומרים, כלה נאה וחסודה, ואין בכך משום דבר שקר, שמשנים משום דרכי שלום⁷⁰, ומותר לומר דבר המתקבל על חברו אף על פי שהוא שקר⁷¹. ואם יש לכלה מום ברור – יש אומרים, שאסור לשקר בעליל אלא לומר סתם שהיא נאה, ויש אומרים שמותר לשקר ולומר שהיא נאה ואין בה מום⁷². ונפסקה הלכה כבית הלל⁷³; הלל עצמו שינה מפני השלום, כשלא רצה לריב עם בבא בן בוטא מתלמידי שמאי, בעניין הבאת קרבן עולה, וסמיכה עליו ביום-טוב⁷⁴. אכן מה שאמרו שמותר לשנות מפני השלום – יש אומרים, שהוא דווקא בדבר שכבר עבר, אבל בדבר ההווה והעתיד אסור לשקר, אפילו מפני השלום⁷⁵, ויש חולקים על כל זה⁷⁶, ובוודאי במקום הצורך יש להקל גם בהווה⁷⁷.

בכלל דרכי שלום⁷⁸, ומותר לשקר כדי להעמיד דבר תורה⁷⁹.

להלן מספר דוגמאות שהתירו לשנות מן האמת:

למד לשונך לומר איני יודע, שמא תתבדה ותאחז⁸⁰.

תלמיד חכם מוגדר כמי שמקפיד על האמת, אך משנה מפני דרכי שלום ועניני צניעות⁸¹, ויש מי שכתב, שאין דין זה מיוחד לתלמיד חכם, אלא הוא היתר לכל אחד⁸². מותר אפילו לצדיק לרמאות רמאים, וכמו שנהג יעקב עם לבן הארמי⁸³.

לצורך פיקוח נפש מותר לחתום על דבר שהוא שקר⁸⁴, וכן מותר לשקר לגוי כדי להימנע מסכנה⁸⁵.

בעדות החודש התירו לשקר, ואפילו איימו לעתים על העדים שישקרו⁸⁶.

הפוסקים מנו מצבים שונים אחרים שמותר לשנות מן האמת, ולא דווקא מפני השלום, "שכל דבר תורה ומצוות, הרי זה

[77] ביצה כ א. [78] שערי תשובה לרבנו יונה, שער ג אות קפא; דרישה חו"מ סוסי' רסב; אורח מישרים סי' ט ס"ז. וראה בס' נוב שפתים, כלל ג, סע' כג-כה, שמותר לשקר משום כבוד אביו ואמו, ומשום כבוד רבו. [79] שו"ת תורה לשמה סי' שעא. [80] ברכות ד א. [81] בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במיליהו – ב"מ כג ב. וראה ברש"י ותוס' שם; ברמב"ם, גולה ואבדה יד יג. [82] ראה ניומוק"י ב"מ שם. [83] מגילה יג ב, והוא על פי הפסוק (שמו"ב כב כז) 'עם נבר תתבר, ועם עקש תתפל'. [84] כתובות יט א. [85] ע"ז כה ב; רמב"ם, רוצח יב ח. ומקורו בדברי יעקב לעשו – בראשית לג יד. [86] ר"ה כ א.

עשין קז; סמ"ק, סי' רכז. [69] וראה בתוס', בשיטמ"ק, ובמהרש"א ח"א בכתובות יז א, מה בדיוק אומרים לה. [70] ריטב"א כתובות שם. וראה במהרש"א ח"א, שם. [71] תוס' ר"ד כתובות שם. [72] ראה השיטות באוצה"פ סי' סה סק"ד, אות ב. וראה עוד בס' נוב שפתים, ח"ב סי' ב. [73] טושו"ע, אבהע"ז סה א. וראה בחינא וחסדא כתובות, שם, שתמה מדוע לא הובא דין זה ברמב"ם. וראה עוד בתו"ש, שמות פכ"ג, אות קט. [74] סי' חסידים הוצאת מק"נ סי' תתתל"א; מג"א סי' קנו; שו"ת שארית ישראל, חאו"ח סי' יג. [75] ראה חיד"א שם; שו"ת מהרש"ם ח"ז סי' קנב. [76] ראה – נ. יברוב, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' שטו-שיט.

מותר להמציא סיפור שאיננו אמיתי, כדי לתת מוסר לתלמידים ולחנכם, או לזרו את הצריך זירו⁸⁷.
 יש מי שכתבו, שמותר לשנות מפני הבושה⁸⁸, ויש מי שחלק עליהם⁸⁹.
 מותר להציל עצמו מהפסד ממון על ידי שקר⁹⁰.
 מותר לומר דבר בשם חכם שלא אמרו, כדי שיתקבלו דבריו⁹¹.

באופן מעשי יש להדגיש שכמעט שאין במציאות אדם או קבוצת אנשים שאינם משקרים לעתים, וראיה לכך היא הסיפור התלמודי על העיר קושטא [=אמת], ועל ההנחה היסודית שאין אדם בעולם שידבר אמת תמיד⁹⁸.

יש מי שכתב, שלא הזהירה התורה להתרחק משקר אלא כשיכול השקר להביא נזק לחברו, אבל שקר שאינו בא לידי רעה, לא הזהירה תורה עליו⁹²; ויש מי שמשמע מדבריו שאין איסור לומר

ז. [95] שבועות ל ב-לא א. [96] וראה בנידון מאמרו של א. שוחטמן, ספר רפאל, עמ' תקמט ואילך. [97] ס' חרדים, מובא בתועפות ראם על ס' יראים, שם סק"א. וראה בחזו"א, אמונה ובטחון, פ"ד אות יג, שאיסור שקר הוא גם כשאיננו משמש לאונאה, אלא אף בסיפור דברים בעלמא. ובס' היראה לרבינו יונה כתב "ומאד היוזהר שלא לשקר, אפילו בדבר הבאי, כי חילול השם יש בדבר, ואף לא להשתכר בשקר". ובשערי תשובה, שער ג אות קפו כתב, שאסור לשקר אפילו בדברים שאין הפסד. ובשו"ת דבר יהושע ח"א בהשלמות לסי' יט, ובשו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב סי' ל, הוכיחו שיש איסור לשקר גם כשאין בזה נזק לאיש, והתירו רק כשביטולה של תורה הוא קיומה. וראה עוד בשו"ת מהרשד"ם חו"ד סי' רכו. וראה באריכות בענייני שקר בשערי תשובה, שער ג, אות קעט ואילך. וראה עוד בס' ניב שפתים, כלל ו סע' יג-כט. [98] סנהדרין צו א, וברש"י שם ד"ה ליכא.

[87] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בס' ועלהו לא יבול, ח"ב עמ' מב. [88] לח"מ גזילה יד יג; המהר"ח פאלאג'י, בס' חפץ חיים סי' יט אות יז. [89] שד"ח מערכת השי"ן, כלל כח. וראה עוד בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' ב; ס' ניב שפתים, כלל ד, סע' ה-ז. [90] ס' ניב שפתים, כלל ד סע' א-ד. וראה תומים חו"מ סי' יב סק"ה. וראה מאמרו של הרב ד. לאו, קובץ הציונות הדתית, מוקדש לזכרו של הרב ד"ר ש.י. בורג, בעריכת ש. רו, תשס"א, עמ' 100 ואילך. [91] שו"ת דבר יהושע ח"א סי' מב; ס' ניב שפתים, כלל ז. וראה באריכות בשו"ת תורה לשמה סי' סד, ובשד"ח כרך ה עמ' 310, שאספו הרבה דוגמאות מש"ס ומדרשים, שמותר לשנות בהם, עיי"ש. [92] ס' יראים ח"א סי' רלה. וראה בס' ניב שפתים כלל א סע' א. [93] הגרי"פ פערלא על ס' המצוות לרס"ג, עשה רב, לשיטת הא"ע עה"פ שמות כג ז; ר"ש, שביעית י ט; אורח מישרים, סי' ט אות א; מסילת ישרים, פי"א. וראה בס' ניב שפתים, כלל א סע' ח, ושם ח"ב סי' א. [94] שמות כג

שהולך לבקר את החולה, אומר לו: מן השמים ירחמו עליך, והרופא הולך אצלו ואומר לו מילתא פלוני אכול, ופלוני לא תאכל, הדין תשתה והדין לא תשתה, ואפילו שיראה אותו נוטה למות, אינו אומר לו צו לביתך, שלא יחלש דעתו. ולכאורה שאלת אמירת האמת לחולה קשה ונוטה למות היא-היא המחלוקת בין ישעיהו, שסבר שצריך לומר לחולה האמת, לבין חזקיהו שסבר שאין לומר לחולה האמת, ולכאורה במקרה זה צדק ישעיהו, שכן בגלל גילוי האמת התפלל חזקיהו, ונוספו לו עוד שנים לחייו.

עניין הוידוי: משאדם עולה למיטה, נכנסין אצלו ואומרים לו לא דברים מחיים ולא דברים ממיתים¹⁰³, ואומרים לו שיתן דעתו על ענייניו¹⁰⁴; וכשחלה ונטה למות אומרים לו התוודה¹⁰⁵. יש הסבורים, שדווקא בנוטה למות אומרים לו להתוודות, אבל בלא נטה למות אין אומרים לו שיתוודה, כדי שלא ישבר לבו¹⁰⁶; יש מי שכתב, שהוידוי מיקל הרבה פעמים על החולי¹⁰⁷; ויש מי שכתב, שהוידוי הוא צרכי נשמתו של החולה, שצריך להתוודות היטב בחרטה גמורה ובשברון לב, ויצווה ענייניו שלא יהיה נשאר חייב, ולא כמו שעושים המונינים, שממתנינים בדברים ההם עם החולים עד דכדוכה של הנפש, שאז החולה בלי דעת,

גילוי מידע לחולה

כללי — מספר מקורות מהתנ"ך ומההלכה מהווים יסוד לדיון הפוסקים בשאלה אם לומר לחולה את האמת על מצבו או להעלימה ממנו:

במעשה אלישע ובן הדד נאמר: 'בן בן הדד מלך ארם שלחני אליך לאמור האחיה מחולי זה, ויאמר אליו אלישע, לך אמור לו [כי הוא הקרי, אבל הכתיב הוא לא] חיה תחיה, והראני ה' כי מות ימות'⁹⁹. מספר פירושים נאמרו על מעשה זה, ועל פיהם יש שלמדו כיצד לנהוג בשאלת גילוי האמת לחולה. בפשטות נראה, שלפי הכתיב יש לומר לחולה את האמת [אלישע אמר לבן הדד: לא חיה תחיה, כפי שהראהו ה'], ולפי הקרי יש לשקר לחולה [אלישע אמר לבן הדד: חיה תחיה, וה' הראהו שימות]. יש מי שפירש, שלפי הכתיב אמר אלישע לאחרים שלא יחיה, שלא יאמרו הנביא שיקר דבר, אבל לבן הדד עצמו שיקר ואמר שיחיה כפי העולה מן הקרי¹⁰⁰.

עניין ישעיהו וחזקיהו, שאמר לו הנביא למלך: 'צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה'¹⁰¹, ואמרו חז"ל¹⁰²: "אמר לו חזקיהו לישעיה: ישעיה, בנוהג שבעלם, אדם

האדם להרמב"ן, ריש שער המיחוש, ובביאור הגר"א, יו"ד סי' שלה סק"ט. [104] שו"ע יו"ד שלה ז; ערוה"ש יו"ד שלה י; אהבת חסד ח"ג פ"ג ועוד. [105] שבת לב א; טושו"ע, יו"ד שלח א. וראה באריכות בחכמת אדם, קנא יא-יב. [106] ב"ח יו"ד סי' שלח; ש"ך, שם סק"א. [107] מעבר יבק, חלק אמרי נועם פט"ו.

[99] מ"ב ח י. [100] ס' חסידים הוצאת מק"ג, סי' קנד. וראה עוד בפירוש הרלב"ג עה"פ שם, ובשו"ת בצל החכמה, ח"ב סי' נה. וראה עוד באסיא, חוב' מה-מו, תשמ"ט, עמ' 175-181, בדברי הרבנים ש. קורח וי. שפרן. [101] מ"ב כ א. [102] קהלת רבה, ה ד. וראה עוד בברכות י א. [103] מס' שמחות, מובא בתורת

ואינו מהרהר בתשובה נכונה¹⁰⁸. יש מי שכתב, שהודוי כיון שנעשה לטובת החולה, אזי אם אין חשש מבוסס שהודוי יגרום להרעת מצבו, אין למנוע זאת ממנו¹⁰⁹.

שיטות הפוסקים – בין הפוסקים והחוקרים שדנו ישירות בשאלת גילוי מידע אמת לחולה מצינו דעות אחדות:

התנגדות לכל גילוי – יש הסבורים, שאין לגלות כלל לחולה אנוש את מצבו, שלא להעכיר את רוחו ותכבד רפואתו¹¹⁰;

ואינו מהרהר בתשובה נכונה¹⁰⁸. יש מי שכתב, שהודוי כיון שנעשה לטובת החולה, אזי אם אין חשש מבוסס שהודוי יגרום להרעת מצבו, אין למנוע זאת ממנו¹⁰⁹.

שיטות הפוסקים – בין הפוסקים והחוקרים שדנו ישירות בשאלת גילוי מידע אמת לחולה מצינו דעות אחדות:

התנגדות לכל גילוי – יש הסבורים, שאין לגלות כלל לחולה אנוש את מצבו, שלא להעכיר את רוחו ותכבד רפואתו¹¹⁰;

שהגילוי יחמיר את מצבו, וכל שיקול אחר, משפטי, אוטונומי וכדו', נדחה במצב כזה; הרב ש. רפאל, אסיא, ג, תשמ"ג, עמ' 335; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתע. [111] שו"ת באר משה, ח"א סי' ס אות יא; שערים המצויינים בהלכה, סי' קצג סק"ב; שו"ת בצל החכמה ח"ב סי' נה. [112] הרב ש. אבינר, אסיא, ג, תשמ"ג, עמ' 336-340. ונימוקו לא משכנע, ובעצם זו שאלה מציאותית כיצד ירגיש החולה טוב יותר, אם ידע האמת וירגיש אימון במערכת הטיפולית ויוכל להתבטא ולהשיח דאגותיו, או עדיף שיהא בספק ולא יכנס לייאוש. Rabbi JD [113] Bleich, *Judaism and Healing*, pp. 27-33. הוא מצטט מספר עבודות על ההשפעה השלילית של פחד המוות על הגוף, אך אלו השערות בלבד, ושייכות לקבוצות מוגבלות ומוגדרות, בתנאים שונים לחלוטין מאלו של גילוי מידע מבוקר ומיומן, עם אפשרות לתמיכה, מעקב ועידוד, שהיו חסרים הן בחיות, הן בתנאי מלחמת העולם, והן בשבטים אפריקאיים, שמהווים את קבוצות הדווח בעבודות שציטט. וכן יש להעיר, שלעתים אי-מסירת המידע היא המחמירה את מצבו של החולה, ולכן אי אפשר לכלול כדבריו. [114] הרב נ. ירוב, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' שטז-ש"ט. [115] משלי י יח, וכמבואר בגמ' פסחים ג ב, ובש"ע י"ד תב יב, שאין להודיע בפירוש לאדם על מות קרובו. וראה עוד: הרב א.

[108] השל"ה ח"ב במס' פסחים, הובא בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה, קונט' רמת רחל, סי' כז, ועיי"ש באריכות ממהות הודוי. וראה עוד בענייני יודוי בע' ודוי. [109] הרב ג.א. רבינוביץ, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' קב-קה. [110] משנת אברהם על ס' חסידים, סי' קנד; שו"ת אגרות משה, חח"מ ח"ב סי' עג אות ב. וראה מאמרו של הרב י. שפרן, חוב' אסיא, מב-מג תשמ"ז, עמ' 23-16, שלדעתו מדבר הגר"מ פיינשטיין רק במצב שהרופא אומר האמת המרה וחדל לטפל בחולה, אבל אם ממשיכים לטפל בו כראוי, שמא לא בכך דבר הגר"מ פיינשטיין; שו"ת בצל החכמה ח"ב סי' נה, שצריך להעלים דעת הרופא מידעת חולה סרטן, אלא שיש להודיע שמחלתו רצינית כדי שיתפלל. והרב י. זילברשטיין, עמק הלכה-אסיא, תשמ"ו, עמ' 163, דחה חלק מראיותיו, עיי"ש. וכן דחה את דבריו הרב י. שפרן, אסיא שם, בעיקר משום שאין דבריו מבוססים על הלכות פסוקות; שו"ת משנה הלכות, ח"ט סי' ריח, ויש להעיר שמה שכתב כן מצד הסברה, הרי זה תלוי במציאות ולא ברור שצודק בהם, ומצד ראיותיו ההלכתיות, אין הן מוכחות כלל; הרב ש.י. כהן, הלכה ורפואה, ב, תשמ"א, עמ' רסא-רסז. והוסיף שלפי שיקול דעת משותף של הרופא ומשפחת החולה, אם גילוי המידע יעזור לחולה, יגלו את הדרוש לו לדעת, אך בשום אופן לא לגלות אם קיים חשש כלשהו

דבה¹¹⁶.

מאשר להעלימה¹²¹. ויש מי שהבדיל בין כמה סוגי חולים – אלו שיש סיכויים לרפא את מחלתם, וההערכה היא שגילוי האמת יסייע להם להתמודד טוב יותר עם מצבם, ולשתף פעולה בדרכי הריפוי, יש לגלות להם האמת, ויש לגלות קודם לבני משפחת החולה הקרובים, ואחר כך, עמם ובידיעתם, לגלות לחולה את מצבו, תוך עידוד והפחת תקווה; אלו שמצבם הוא סופני, ואין מקום לטיפול במחלה עצמה פרט לשיכוך כאבים, אין לגלות לחולה אלא רק למשפחתו הקרובה; אלו שאין הרפואה המודרנית יכולה להציע להם טיפול כלשהו, אלא שיש לחוש שימותו פתאום בכל רגע, להם יש לומר להתוודות, ומכל מקום לא נוהגים כן כיום¹²². ויש מי שכתב, שמכיוון שלפי ההלכה הבעיה אם לומר את האמת אם לאו תלויה בשאלה מה טוב לחולה, הרי שאי אפשר לומר דבר מוחלט ומוגדר, אלא יש לשקול כל מקרה לגופו, מה טוב לאותו חולה¹²³. ומכל מקום אסור להוכיח את החולה שמחלתו וייסוריו הם עונש על חטאיו, ולא יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו לאיוב¹²⁴.

יש לציין, שמרבית התשובות שדנו ישירות בשאלת מסירת המידע לחולה ניתנו מתוך הבנת המשיבים שגילוי המידע

יש מי שכתב, שבדרך כלל עדיפה השתיקה והעלמת האמת, אלא אם אנו יודעים בוודאות שהדבר לא יזיק לחולה¹¹⁷; אבל אם יש חשש שגילוי המידע יזיק לחולה – אין לגלות; ואם החולה משיב את הרופא לומר את האמת, לא ישבע לשקר, אלא אם ברור לרופא שבלא שבועתו יגיע החולה לידי סכנת נפשות¹¹⁸.

גילוי חלקי בהתאם לאדם ולנסיבות – לעומתם, יש מי שכתב, שאם חולה הנוטה למות מבקש מהרופא שיאמר לו האמת כדי שלא תיטרף דעתו, יגידו לו את האמת אם הוא טובל מיסורים גדולים, או שהוא זקן מאד, או שצריך לצוות על ענייני שמים¹¹⁹, ויש להכין החולה הנוטה למות לאפשרות שלא יקום ממיטת חוליו, ולצוות על נכסיו ולהתוודות, אבל יש לכלכל הדברים ולהגיד רק מה שצריך לדעת, ולא לשבור את לבו¹²⁰, שכוון שמטרת הטיפול הרפואי היא להפחית את סבלו של החולה, לעודד אותו, ולתמוך בו, הרי שיש לבדוק בצורה קפדנית ואינדיבידואלית את דרך הטיפול הטובה ביותר, ופעמים רבות עדיף לגלות האמת

במשנת אברהם, שם. [120] הרב ג.א. רבינוביץ, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' קב-קה. [121] ש. גליק, אסיא, ג, תשמ"ג, עמ' 497-498, ואסיא חוב' מב-מג, תשמ"ג, עמ' 8-15; נשמת אברהם, חיו"ד סי' שלח סק"ג. וראה לעיל בחלק ב, בסיבות בעד אמירת האמת. [122] נשמת אברהם שם, ו.א.ס. אברהם, אסיא, חוב' מב-מג, תשמ"ז, עמ' 24-25. [123] הרב י. שפרן, אסיא, חוב' מב-מג, תשמ"ז, עמ' 16-23. [124] ב"מ נח ב; רמב"ם, מכירה יד יג; טוש"ע, חו"מ רכח ד.

דסברג, הלכה ורפואה, א, תשמ"מ, עמ' שנג-ש. [116] הרב יברוב, הלכה ורפואה, שם. וראה בשו"ת שלמה חיים ח"ב סי' קלב. [117] הרב י. זילברשטיין, עמק הלכה-אסיא, תשמ"ו, עמ' 163. ויש להעיר, שלפי הנתונים כיום ייתכן בהרבה מקרים שדווקא ידיעת האמת תועיל לחולה והסתרתה היא שתזיק לו. [118] הרב י. זילברשטיין, הפרדס, שנה נו, חוב' ו, עמ' 14-15. וראה שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתע. [119] ס' חסידים הוצאת מק"נ, סי' קנד. וראה

ולמקום, ואם בזמן מסויים יש יותר ציפיה ונכונות לדעת את האמת, הרי שמסירתה תעזור לחולה, ולהיפך בזמן ובמקום שיש חרדה גדולה יותר מפני האמת אין למסור אותה. ובכל מקרה יש לדון לגופו ביחס לכל חולה אינדיבידואלי. כמו כן אף שלעתים יש צורך ליידע את החולה שמצבו קשה, אך לעולם אין לייאש את החולה ולומר שמצבו חסר תקווה. דבר זה הוכח באופן מדעי, בכך שדכאון וחסר תקווה מפחיתים את יכולתו הפיזיולוגית של החולה להגיב בצורה טובה מבחינה חיסונית^{127,128}.

אמירת האמת לצורך ניסויים רפואיים – ראה ערך נסויים רפואיים בבני אדם.

ד. רקע אתי

בעולם העתיק ובימי הביניים – מאז ומעולם התחבטו הרופאים ואנשי המוסר, האם עדיף לגלות האמת לחולה, או להסתירו ממנו. בכתבי היפוקרטס מוזהר הרופא להסתיר האמת מהחולה הקשה, שכן ידיעתו את האמת עלולה לגרום להרעה במצבו הרפואי. גישה דומה היתה רווחת בין הרופאים בימי הביניים, ועד לשנים האחרונות. אכן, יש לציין, שאף אחת משבועות הרופאים הקלסיות לא התייחסה לשאלה אם לומר לחולה את האמת או להסתירה ממנו.

כך שבעבר היתה מקובלת היא הגישה להעלים את האמת, והיא קיבלה חיזוק

יזיק לחולה, ויחמיר את מצבו של החולה מחמת עגמת נפש, חרדה ופחד. אכן, מבחינת שיקולים הלכתיים עצמיים אין כל הוכחה לשיטה זו, ומבחינת המציאות יש לשקול בכל מקרה לגופו, ובכל מקום ותקופה, האם אמנם המידע מזיק, או שמא דווקא המידע מועיל. ואמנם, לפי סקרים ועבודות חדשים שסוכמו לעיל, יתכן שאין הדבר כן, והמגמה כיום היא להעריך מראש את החולה המסויים שלפנינו, ולהחליט למי לספר יותר ולמי פחות, אך לספר לו וכיו"ב, כל זה באופן אינדיבידואלי לפי מצבו הרגשי, השכלי, והתרבותי של החולה. לפיכך, אין לקבוע כללים עקרוניים, כגון תמיד לספר הכל (כפי המגמה המתפתחת בארה"ב מסיבות שלהם), או אף פעם לא לספר לאף חולה (כפי שעולה מכמה תשובות), אלא יש להתאים את האמירה לכל חולה וחולה, לפי שיקול דעת, ניסיון, התייעצות, כשטובת החולה האינדיבידואלי לנגד עינינו, וכעין מה שנפסק ביחס לדיין¹²⁵, שמה שאמרו שהדיין צריך לדון דין אמת לאמיתו, היינו שידון לפי המקום ולפי הזמן בעניין שיהא לאמיתו, וכשאינו עושה כן אף שהוא דין אמת אינו לאמיתו. וכך לכאורה מתבאר ההבדל בין מעשה חזקיה וישעיה, שהקב"ה העריך שהגילוי יהיה לטובתו, כפי שאמנם קרה, שחזקיה התפלל וחזר בתשובה והאריכו לו ימים¹²⁶, לעומת המצב של אלישע ובן-הדד, שהערכה היתה שהגילוי יזיק לו, ולכן נאמר לנביא לשקר לו. ייתכן שיש לקבוע את גישת ההלכה לבעיה זו בהתאם לזמן

Medicine and Jewish Law, Vol II, 1993, pp. 69-70. [128] בשאלת גילוי מידע להורים של ילד חולה, או הודעה על פטירת לקרוב משפחה,

[125] דרישה, חו"מ סי' א סק"ב וסק"ו. [126] מ"ב פ"ב; ישעיה פל"ח. [127] ראה – Rabbi Tendler MD, In: Rosner F (ed),

המשתמעת לשתי פנים, שמותר בתנאים מסויימים¹³⁰.

ה. רקע משפטי

נושא גילוי המידע לחולה מוסדר על פי חוק זכויות החולה, התשנ"ו/1996 ביחס להסכמה מודעת.

סעיף 13 לחוק קובע:

13. (א) לא יינתן טיפול רפואי למטופל אלא אם כן נתן לכך המטופל הסכמה מדעת לפי הוראות פרק זה.

(ב) לשם קבלת הסכמה מדעת, ימסור המטפל למטופל מידע רפואי הדרוש לו, באורח סביר, כדי לאפשר לו להחליט אם להסכים לטיפול המוצע; לענין זה "מידע רפואי", לרבות –

1. האבחנה (הדיאגנוזה) והסכות (הפרוגנוזה) של מצבו הרפואי של המטופל;

2. תיאור המהות, ההליך, המטרה, התועלת הצפויה והסיכויים של הטיפול המוצע;

3. הסיכונים הכרוכים בטיפול המוצע, לרבות תופעות לוואי, כאב ואי נוחות;

4. סיכויים וסיכונים של טיפולים

מוסרי על ידי הרופא האנגלי תומס פרסיוואל, אשר טען שטובת החולה עומדת מעל לשיקול של זכות החולה לדעת. גישה זו שלטה בכיפה בכל העולם עד אמצע שנות הששים של המאה הנוכחית, ובמקומות רבים עדיין מקובלת כגישה הנכונה¹²⁹.

אכן, הנטייה המתפתחת כיום בארצות שונות, ובעיקר בארה"ב, היא להסתלק מהגישה של עירפול האמת, הסתרתה, או מסירת מידע כוזב, לכיוון של יתר פתיחות ולגילוי מירבי של האמת לחולה. גישה זו תואמת הן את הגישה המוסרית הרווחת כיום בעיקר על יסוד עקרון האוטונומיה, והן את הגישה המשפטית והחשש מפני תביעות על רשלנות. יחד עם זאת קיים שיקול הדעת, כך שאם ההערכה הרפואית היא שחולה מסויים יינזק מגילוי האמת אין לגלות לו, אבל יש להביא בסוד העניינים קרובי משפחה שלו. התפיסה הרווחת, איפוא, כיום איננה האם לגלות לחולה את מצבו אלא כיצד לגלות לחולה את מצבו.

יש לציין, שלפי קאנט האמת היא ערך מוסרי עליון, שאין לעבור עליו בשום תנאי, ולכן גם אם שמירתה עלולה לגרום לנזק יש להקפיד עליה ולא לשקר; אך רבים מהפילוסופים חולקים עליו וסבורים שבתנאים מסויימים יש הצדקה לסטות מהאמת ואפילו לשקר. יש המבדילים בין שקר ממשי שאסור, לבין אי-אמירת האמת, או ניסוח הדברים בלשון

[129] על ההיבטים ההיסטוריים לבעיה זו ראה: Reiser SJ, *Ann Intern Med* 92:837, 1980.

[130] וראה דעת הנצרות בנידון בס' הרפואה

ראה – תורת היולדת, מהדר' שניה, פ"ס הע' י; א. ורהפטיג, תחומין, א, תש"מ, עמ' 537; א. דסברג, הלכה ורפואה, א, תש"מ, עמ' שנג.

ו- (ב) רשאי מטפל להחליט שלא למסור למטופל מידע מלא או חלקי המתייחס אליו, אם המידע עלול לגרום נזק חמור לבריאותו הגופנית או הנפשית של המטופל או לסכן את חייו; החליט המטפל כי אין למסור למטופל מידע כאמור בסעיף קטן זה, יודיע מיד על החלטתו לוועדת האתיקה ויצרף את המידע שלא נמסר למטופל ואת נימוקיו לאי מסירתו.

(ד) ועדת האתיקה רשאית לאשר את החלטת המטפל, לבטלה או לשנותה.

(ה) בטרם תיתן ועדת האתיקה את החלטתה, רשאית היא לשמוע את המטופל או אדם אחר.

חוק נוסף שיש לו השלכות על גילוי מידע לחולה הוא חוק חופש המידע, התשנ"ח/ח/1998¹³¹. על פי חוק זה יש זכות לאזרח לקבל כל מידע המצוי ברשות ציבורית¹³².

גמילות חסדים – ראה ערך תורת המוסר

גנטיקה – ראה ערך תורשה

גרושין – ראה ערך קדושין וגרושין

גריאטריה – ראה ערך זקן

רפואיים חלופיים או של היעדר טיפול רפואי;

5. עובדת היות הטיפול בעל אופי חדשני.

(ג) המטפל ימסור למטופל את המידע הרפואי, בשלב מוקדם ככל האפשר, ובאופן שיאפשר למטופל מידה מרבית של הבנת המידע לשם קבלת החלטה בדרך של בחירה מרצון ואי תלות.

(ד) על אף הוראות סעיף קטן (ב), רשאי המטפל להימנע ממסירת מידע רפואי מסויים למטופל, הנוגע למצבו הרפואי, אם אישרה ועדת אתיקה כי מסירתו עלולה לגרום נזק חמור לבריאותו הגופנית או הנפשית של המטופל.

סעיף 18 לחוק מסדיר את זכותו של חולה לקבלת מידע מהרשומה הרפואית:

18. (א) מטופל זכאי לקבל מהמטפל או מהמוסד הרפואי מידע רפואי מהרשומה הרפואית, לרבות העתקה, המתייחסת אליו.

(ב) חבר בצוות המטפל רשאי למסור למטופל מידע רפואי בתחום עיסוקו בלבד ובתיאום עם האחראי על הצוות.

(ג) על אף הוראות סעיפים קטנים (א)

נ' שר המשפטים. [132] ראה על חוק זה והשלכותיו על מערכת הבריאות במאמרם של ז. יהלום וש. שני, הרפואה קלח: 465, 2000.

והיהדות, עמ' 147-148. [131] ס"ח 1667 התשנ"ח, עמ' 226. פסיקה ראשונה בפרשנות חוק זה ניתנה בת.א. (תא) 2060/99, לשכת עורכי הדין